

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГАМАЛЬ Любов Василівна

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ Миколи ГОГОЛЯ

09.00.03 — історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Дніпропетровськ — 1994

00754086 (U)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Я. Франка.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, професор **В. Г. Скотний.**

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **А. К. Бичко;**
кандидат філософських наук, доцент **Л. О. Кострюкова.**

Провідна організація: Львівський торгово-економічний інститут.

Захист відбудеться «16» вересня 1994 р. о 13⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 053.24.06 при Дніпропетровському державному університеті (320625, МСП, м. Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна, 72, корп. 1, ауд. 205).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий «15» вересня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **А. Б. ФІЛАТОВ.**

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається значимістю внеску історико-філософської думки в процес відродження національної самосвідомості, який орієнтований на відтворення творчого потенціалу соціально-культурної активності нації, розвиток духовності українського народу, реконструкції духу нації. Останній мислиться як ідея, що спрямовує, скріплює життя нації, як втілення його вибору і смислу, і на рівні філософської рефлексії постає як проблема національної ментальності.

Національна ментальність – це спосіб буття етнічної спільноти, детермінований зовнішніми факторами в часі та просторі, бути нації. Це національно специфічне "внутрішнє", яке постійно переходить у "зовнішнє", предметне буття, детермінуючи його. Це екзистенція нації, душа народу, врахування домінант якої передбачає хід даного дослідження.

Поняття національної ментальності лежить в основі нової парадигми філософствування, визначає його методологічну переорієнтацію з пріоритетом національно-особистісного підходу у вивченні філософії, коли й сама нація виступає суб'єктом філософського світогляду, що й зумовлює загальну тенденцію світової культури до досягнення єдності, цілісності і взаєморозуміння за рахунок індивідуально-національної форми вияву загальнолюдського.

Здійснення етноментального підходу до аналізу традицій національної культури в контексті світової, нове розуміння сутності суб'єкту історико-філософського пропесу, вибір певних критеріїв визначення належності його до української філософії /що зосереджує увагу на самостійній, унікальній, творчій особистості – творчіві історії філософії в своєму часі та просторі/ зумовлює необхідність даного дослідження.

Історично-культурні умови розвитку української філософської думки сприяли виробленню своєрідного, особистісного, екзистенціально-кордоцентричного типу філософствування, який є одним з домінант національної світоглядно-філософської ментальності і який знайшов свій класичний вияв у так званій

традиції "філософії серця". Вивчення української філософії не обмежується спієнтисько орієнтованим філософським знанням, а здійснюється в контексті культури взагалі, художньої літератури як своєрідної нетеоретичної форми філософствування зокрема.

У зв'язку з цим надзвичайно актуальною є потреба дослідження творчої спадщини тих діячів української культури, які зосередили свою увагу на індивідуальному вимірі буття, на висвітленні екзистенціальної інтимності людської душі. Українські лубомудри з однаковою легкістю користуються пером філософа, аналізуючи "екзистенціали" людського буття, і пером художника, моделюючи реальні життєві ситуації, в яких ці абстрактні "екзистенціали" /смерть, страх, любов, хвороба, взаємонівельючий вплив людських існувань/ виявляються. Одним із найяскравіших представників цього напрямку є М.В.Гоголь.

М.В.Гоголь – один з найбільш складних світових письменників, надзвичайно цікавий феномен у вітчизняній культурі. Він один із перших діячів української культури, який писав російською мовою. Це українська школа в російській літературі, тому цієї /російської/ мовою висловлювалась власне українська ментальність. Тут і постає феномен українського російськомовного письменника і мислителя, специфіка його світоглядного вияву у філософсько-літературній спадщині в іншомовній формі.

Проблема Гоголя полягає, в цілому, у дослідженні світоглядно-філософського змісту його творчості шляхом виявлення філософської рефлексії письменника та мислителя над українською національною ідеєю, відображення основних рис українського національного духу і характеру в його філософсько-літературній спадщині, визначення того, що і як засвоїла українська і російська культури із загального обсягу гоголівських філософських ідей, а також того внеску, що був зроблений ним у скарбницю всесвітньої філософської думки.

Життєвий простір гоголівських персонажів складний і багатомірний, антитектично-діалектичний в своїй основі. Це світ "живих" і "мертвих" душ, "зовнішнього" /тілесного/ і "внутрішнього" /духовного/, видимого і невидимого. Творчість Гоголя

не орієнтована на соціально-викривальну проблематику, а звернена до екзистенціальної людської інтимності, яка виявляє себе в межових ситуаціях людського буття: смерті, боротьби, кохання, хвороби, страждання і т.ін., що й зумовлює вибір теми даного дослідження.

Парадоксальним є те, що екзистенціальні мотиви у творчості М.В.Гоголя не достатньо вивчалися вітчизняною філософською думкою, без чого не можемо мати об'єктивного бачення доби класичної української філософії, не зрозуміємо національної, специфічної світоглядної культури України.

СТАН РОЗРОБЛЕНОСТІ ТЕМИ. Творча спадщина М.В.Гоголя була об'єктом численних досліджень як літературознавчого, мовознавчого, так і філософсько-естетичного характеру.

Та слід відзначити, що проблема філософсько-літературного відображення традицій української світоглядної ментальності у спадщині М.В.Гоголя недостатньо висвітлена в наявному гоголезнавстві. Вирішення її, як правило, було обмежене дослідженням так званих "українських повістей" М.В.Гоголя, елементів українського фольклору у його творчості, виявленням гоголівських традицій у літературі, українізмів у мові творів Гоголя і т.ін. Причому творчість М.В.Гоголя розглядалася в рамках розвитку російського історико-культурологічного процесу, оскільки бралися до уваги перш за все мовний /формотворчий/ показник та оцінка творчості письменника основоположником російської революційно-демократичної критики В.Г.Белінським. Це можна пояснити несприятливими історико-політичними умовами розвитку України та її культури.

Умовно можна виділити два напрями в гоголезнавстві:

I – ряд досліджень, в яких переважають оцінки творчості Гоголя в межах визначень: "сатирик – реаліст" та "визначний російський письменник". Це традиційне бачення бере початок від літературно-критичної оцінки М.В.Гоголя В.Г.Белінським, в основі якої – деформація творчої спадщини письменника та мислителя з причини вивчення її без урахування особливостей розвитку, традицій українсько-національної культури /української філософсько-світоглядної ментальності, геоісторичного становища України, традицій в літературі, народної сміхової

культури та ін./;

Після цього вирізняють дослідження, що містять різноманітні оцінки та підходи до літературно-філософської спадщини письменника та мислителя і які, як бачиться, можуть бути ідентифіковані з поглядами Д.Чижевського на проблему творчості Гоголя. Виходячи з принципу, що національна філософія відображає народну психіку і світогляд, Д.Чижевський окреслює методологічні засади дослідження історії української філософії, наголошує на потребі дослідження духовної спадщини М.Гоголя в контексті традицій української філософської культури.

Вивчення творчості М.В.Гоголя в контексті української культури та визначення його впливу на розвиток російської літератури започатковується літературно-критичними розвідками М.Максимовича, П.Куліша, М.Костомарова, О.Піпіна, Т.Шевченка, В.Шенрока, які й понині зберігають наукову цінність. Особисте знайомство більшості авторів з письменником дозволяє відчутти "справжнього" М.Гоголя, позбавляє бачення його творчості схематизму та упередженості. Перед дослідниками цього етапу не постає проблема національної ідентифікації письменника.

Творчість М.Гоголя розглядається в її зв'язках з українською культурою /народною зокрема/, відзначається близькість до фольклорної поетики, етнографічна достовірність в зображенні дійсності, психологізм, гуманізм, присутність сильного національного почуття, що передається і читачеві, вказується на значення творчості М.Гоголя для розвитку російської мови та літератури, висловлюється надія на вплив творчості письменника на розвиток української літератури.

В критичній літературі кінця XIX – початку XX ст. ці ідеї знайшли більш ґрунтовну розробку в дослідженнях М.Бердяєва, В.Гіппіуса, М.Грушевського, Т.Зіньківського, В.Зіньковського, І.Мандельштама, Д.Мережковського, В.Перетца, В.Розанова, В.Сіповського, І.Франка, С.Шелухіна, Л.Шестова та ін. В них наголошується, що М.Гоголь свідченням власної долі та творчості належить до українського національного руху /М.Грушевський, І.Франко/, що історично-культурні умови

розвитку України "визначили" російськомовність його творів та добу жити на чужині /В.Сіповський, С.Шелухін/, хоча "мовою душі" письменника була українська і писав він "перекладавчи" /І.Мандельштам/. Відзначається, що розвиток творчості М.Гоголя пов'язаний з традиціями української культури /народної сміхової зокрема/ /В.Гіппіус, В.Перетц/, що значення творів Гоголя визначає насамперед їх філософсько-естетичний, а не соціально-викривальний зміст, що центральною тенденцією його життя та творчості є не активна, дійова спрямованість у навколишнє, а зосередженість у внутрішньому, інтимному, душевному житті /В.Гіппіус, В.Зеньковський, Д.Мережковський, В.Розанов, Л.Шестов та ін./. Акцентується на особливому, специфічному значенні творчості М.Гоголя як для української, так і для російської культури, що дає підстави говорити про персоналізований творчість та долею письменника "діалог" цих культур /М.Бердяєв, І.Мандельштам, В.Розанов, В.Сіповський, С.Шелухін/.

Ці надзвичайно цікаві й продуктивні напрями дослідження спадщини М.Гоголя поступово зникають вже в перші десятиріччя після жовтня 1917 року в зв'язку з укоріненням партійно-класової, ідеологічної орієнтації у всіх галузях науки. Доробок попередніх поколінь дослідників духовної спадщини М.Гоголя не популяризується, проте декларуються як орієнтир у гоголезнавстві літературно-критичні статті М.Чернишевського, В.Бєлінського, особливо його підцензурний "Лист до Гоголя" від 3 серпня 1847 року.

В дослідженнях цього напрямку творчості М.Гоголя акцент зміщено в площину російської культури, М.Гоголь трактується як беззаперечно російський письменник, на його твори накладається трафарет соціально-викривального виміру, вони тлумачаться тенденційно, однолінійно. Поза дослідницьких уваг залишається глибоко психологічний, філософський зміст гоголівської творчості, зосереджений, зокрема, в листах, статтях, книзі "Выбранные места из переписки с друзьями".

В ряді літературознавчих та мовознавчих досліджень відзначається роль творчості М.Гоголя в розвитку сучасної російської літературної мови /Л.Булаховський, В.Виноградов,

Г.Іжакевич, ін./ та зміна напрямку в розвитку російської літератури, адже саме Гоголеві судилося круто повернути всю російську літературу, зсунути її зі шляху О.Пушкіна на шлях Ф.Достоевського /Ю.Майн, К.Мочульський та ін./.

Дослідження народності, романтичного світу творчості М.Гоголя у більшості обмежується т.зв. "українськими повістями", що призводить до спрощення, заниження духовної спадщини письменника та мислителя /А.Карпенко, І.Карташова, С.Машинський, В.Степанов/.

Особливої уваги заслуговують роботи Є.Крутікової, в яких знаходимо неоднозначне трактування творчості М.Гоголя, зокрема, досліджується гоголівська традиція в українській літературі, ідейно-тематичний зміст книги "Выбранные места из переписки с друзьями".

Зваженість та об'єктивність підходу до розуміння творчості письменника та мислителя вирізняються роботи, в яких проблема М.Гоголя досліджується в культурно-історичному контексті в цілісності його особистості та творчості, на основі світоглядно-ментальних характеристик українського народу /М.Попович/; відзначається сконцентрована навколо проблем духовного життя людини /"внутрішньої людини"/ культурологічна діяльність М.Гоголя /А.Бичко/; робиться спроба аналізу духовної спадщини М.Гоголя в контексті світової філософії /В.Малахов/; вирішення проблеми гоголівського сміху ґрунтується на аналізі окремих елементів народної сміхової культури /М.Бахтін, В.Пропп/; висновки дослідження світогляду українського народу проілюстровані етнографічними реаліями світу гоголівських творів /М.Попович, В.Шинкарук та ін./; творчість М.Гоголя розглядається під кутом зору її світоглядно-ментальних характеристик, що виявляє не одномірного реаліста, а глибокого, багатомірного екзистенціального мислителя /А.Бичко, І.Бичко/.

Серед дослідників духовної спадщини М.Гоголя в діаспорі відзначимо роботи В.Безушка, Т.Закидальського, В.Зеньковського, Є.Маланька, В.Сірського, П.Филиповича, В.Чаплєнка, Д.Чижєвського, М.Шлемкевича, Я.Яреми, С.Ярмуся, в яких вирішуються проблеми належності М.Гоголя до особливої традиції

"філософії серця" в українській філософії, відображення української духовності в його творчості, складного внутрішнього світу людини, її етно-психологічних настанов та соціальної активності, взаємозв'язків свідомості, підсвідомості й само-свідомості.

На жаль, цей аспект вивчення творчості М.Гоголя був поза увагою домінуючої донедавна в Україні філософії.

Все вищезазначене і обумовило обрання теми дисертаційного дослідження, його мету і основні завдання.

Мета і завдання дослідження полягає в аналізі екзистенціальних метивів у творчості М.В.Гоголя в світлі традицій української філософської думки, в корекції поглядів на місце письменника та мислителя в українській культурі.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- обґрунтувати на основі суб'єктивних та об'єктивних критеріїв аналізу життя та творчості М.Гоголя його належність до української національної філософії;

- простежити місце екзистенціальної проблематики у філософсько-літературній спадщині М.Гоголя, виявити її глибоку укоріненість як в особливостях української ментальності, так і в розвитку філософських традицій в Україні;

- показати рівень відображення в творчості М.Гоголя світоглядно-ментальних особливостей національного характеру, української народно-сміхової культури;

- з позицій ціннісно-сміслових основ людського буття проаналізувати художньо-філософське осмислення М.Гоголем основних суперечностей людського існування в життєвому просторі світу "живих" і "мертвих душ";

- визначити значення та місце М.Гоголя в контексті світової екзистенціальної філософії, зробивши спробу порівняльного аналізу екзистенціальних поглядів М.Гоголя та філософії

С. К'єркегора.

Методологічна і теоретична основа та джерела. Вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань ґрунтується на художній, публіцистичній та епістолярній спадщині М.Гоголя, на аналізі літературно-критичного та філософського осмислення його творчості як в Україні, так і за кордоном.

Методологічних опорів в роботі над дисертаційним дослідженням були твори українських та світових філософів: Г.-Г.Гадамера, М.Грушевського, С.К'єркегора, М.Костомарова, П.Куліша, М.Максимовича, Є.Маланюка, І.Мірчука, Г.Сковороди, М.Хайдеггера, Д.Чижевського, М.Шлемкевича, П.Юркевича, К.Ясперса, а також історико-філософські та філософсько-світоглядні дослідження, що проводились в Україні та діаспорі протягом останніх років. Це роботи А.Бичко, І.Бичка, П.Гнатенка, В.Горського, О.Забужко, Г.Заїченка, Т.Закидальського, Л.Костривої, В.Малахова, В.Нічик.

Дане дисертаційне дослідження здійснювалося на засадах історико-культурологічного вивчення філософської думки, визнання самоцінності особистості як суб'єкта культурно-історичного процесу, розуміння філософії як специфічного способу життєдіяльності, світоглядної та історичної сутності філософського знання, значимості, функціонування, самототожності філософського знання рисам національного духу і характеру, осмислення значущості загальнолюдського шляхом досягання індивідуально-національного.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше зроблено спробу проаналізувати екзистенціальні мотиви літературно-філософської спадщини М.В.Гоголя в світлі традицій української духовності та екзистенціальної філософії С.К'єркегора.

Історико-філософське дослідження творчості письменника та мислителя здійснюється під кутом зору розуміння літератури як специфічного "софійного" способу філософствування, в якому провідною постає проблема людського буття, "внутрішньої людини" та її взаємозв'язку зі світом у здійсненні вибору в межах альтернативи: "жива душа" - "мертва душа".

Наукова новизна одержаних результатів може бути конкретизована у висновках та положеннях, які виносяться на захист:

- стверджується належність М.Гоголя до української філософії на основі аналізу суб'єктивних та об'єктивних показників його життя та творчості;

- самотутність української філософії глибоко укорінена як у культурно-історичних особливостях розвитку філософської думки в Україні, так і в характерологічних рисах української

ментальності /екзистенціальність, кордоцентризм, антеїзм/, яка формувалася під впливом геополітичного становища України, культурних традицій, типу родинних стосунків, перипетій політичного життя. Саме тому українська ментальність не тільки детермінована розвитком національної культури, але й детермінує її, свідченням чого і є, зокрема, екзистенціальний зміст літературно-філософської спадщини М.Гоголя;

- в літературно-філософській спадщині письменника знайшли своє відображення світоглядно-ментальні особливості національного характеру української народної сміхової культури;

- стверджується належність вчення М.Гоголя до особливої традиції "філософії серця" в класичній українській філософії, яка розвивалася в рамках вияву українського менталітету, що зумовляє її екзистенціальний характер, і творчість Гоголя надала певного напрямку розвитку російської культури;

- предмет філософського вчення М.Гоголя - це людське буття поза межами фізичного часу, це філософія буття-в-собі-людини. Письменник осмислює основні суперечності людського існування, чітко розмежовуючи повсякденне, емпіричне буття людини і буття-в-собі-людини, ядра людського буття, екзистенції, що в термінології мислителя означено антитезою "мертва душа" - "жива душа". Ця категоріальна альтернатива наповнена глибоким філософським змістом;

- спроба порівняльного аналізу екзистенціальних поглядів М.Гоголя та філософії С.К'єркегора дає підстави стверджувати концептуальну, ідейно-тематичну, стилістичну /іронія як своєрідний метод філософствування/ близькість філософської спадщини обох мислителів. М.Гоголь і С.К'єркегор гідним подиву чином взаємопов'язані: геній Гоголя, означений рисами української духовності, в силу свого російськомовного вираження спричинився до особливого філософсько-екзистенціального напрямку в розвитку російської літератури, вплив якої виявився у становленні сучасного французького екзистенціалізму.

Науково-практичне значення дисертації. Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення. Зміст та висновки, зроблені в дисертації, допомагають відтворити багатоманітну картину розвитку української філософії, розширюють уявлення про українську народну сміхову культуру, а також

можуть бути використані для подальшого дослідження змісту філософської спадщини М.Гоголя, його ролі у збереженні і оновленні традицій української філософії, значення для розвитку світової культури, в навчально-викладацькій роботі при читанні лекційних курсів та проведенні семінарських занять з історії української філософії, культури та літератури, народознавства у вузах, у викладанні української та світової літератури в школах.

Апробація висновків дослідження здійснювалась у виступах на науково-практичних конференціях:

"Гуманізм. Людина. Культура." /Дрогобич, 1992 р./;

"Шляхи поліпшення підготовки вчителів початкових класів до роботи в національній школі" /Дрогобич, 1992 р./;

"Філософія і культура в сучасному світі" /Дніпропетровськ, 1993 р./;

"Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти" /Кіровоград, 1993 р./;

"Актуальні проблеми психологічної освіти в системі підвищення кваліфікації кадрів"/Київ, 1994 р./.

Структура дисертації зумовлена основною метою і завданням дослідження. Праця складається з вступу, двох розділів, висновків та бібліографії.

Основний зміст роботи

У вступі розкривається актуальність теми, стан її розробленості, формулюється мета та завдання дослідження, обґрунтовується наукова новизна, визначаються методологічні та теоретичні основи роботи, практична значимість отриманих результатів.

В першому розділі - "Микола Гоголь в контексті української духовності" - з'ясовуються методологічні підходи до вивчення історично-культурного процесу, до дослідження філософсько-культурологічної спадщини, яке здійснюється через апеляцію до літератури /як нетеоретичної форми філософствування/, що насичена світоглядним змістом, духовною енергією свого народу. Обґрунтовується пропозиція дисертанта назвати перший період розвитку новітньої української культури "гоголівським", за територіально-центровою ознакою - провінційно-петербурзьким,

який означений в часі появою "Енеїди" І.Котляревського /1798 р./ - утворенням Кирило-Мефодіївського братства /1845 р./ . Адже саме з провінцій /Полтави, Харкова, Києва та ін./ та Петербургу як своєрідної "колонії інтелігентних українців" /С.Маланюк/ вперше зазвучав голос "професійної" культури, почався перший виток процесу відродження української мови, літератури, історії, науки.

Характеризувачи розвиток світоглядно-філософської культури даного періоду /і національної культури взагалі/, автор відзначає його специфічність - російськомовність діячів української культури, а проблему М.Гоголя вирішує в контексті української духовності шляхом виявлення в житті та діяльності письменника відображення основних рис українського менталітету, аналізу зображення в творчості М.Гоголя національного характеру в його історичній та ментальній достовірності та мінливості /§ 1/, характеристики сміху М.Гоголя як світоглядно-філософського явища української народної культури /§ 2/.

Розглядаючи проблему Гоголя з засад нового, відроджувачого образу української культури, дослідник наголошує на потребі розвінчення історико-культурологічних містифікацій взагалі і у відношенні до М.Гоголя зокрема, які полягають в меншовартісному трактуванні національного /у відношенні до ідеї загально-, інтер-національного/ імперськими ідеологами як до-, так і після- жовтневого періодів, химерній ідеї двонаціонального чи понаднаціонального єднання "двох русских народностей", що спричинило до канонізації образу М.Гоголя як "істинно російського письменника" /В.Белінський/ соціально-викривального напрямку.

Це завдання спонукає автора зупинитись на дослідженні самооцінки М.Гоголем своєї національної приналежності, звернувшись до найбільш достовірного матеріалу - листів та інших документів, огляд яких дає підстави стверджувати, що протягом всього життя М.Гоголь зберіг етно-ментальну пам'ять, відчуття своєї приналежності до українського народу, носія його духовності.

Дисертант відзначає, що М.Гоголь простежує розвиток української людини, починаючи з зображення славної козацької верстви і закінчуючи маніловими, коробочками, пляшкінами, чертокуцькими, підкольосіними - "мертвими", національно

мертвими душами, які загубили своє коріння, свою людську сутність. Творчість письменника відображає два різні періоди в історії нашої Батьківщини, відповідно до вищесказаного - давню Україну, добу козацького лицарства, національної свідомості і розвитку, яка означена діяльністю Києво-Могилянської академії, що обумовлювало високий рівень культури та освіти в народі, і період "Ночі Бездержавності" /С.Маланюк/, низведення України, фактично, до стану колонізованого, що має характеристики національної "розмитості", денационалізації особистості /"Иван Федорович Шпонька и его тетушка", "Старосветские помещики", "Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем", "Мертвые Души" та ін./.

Дослідник вважає, що письменник, зображаючи "мертві душі" своїх героїв, як невідповідні сутності та призначенню людини /екзистенціально мертві/, вкладав в поняття "душі" національне начало, наявність чи відсутність якого також обумовлює характеристики людини в межах альтернативи: "мертва душа" - "жива душа".

Досліджуючи зображення письменником української людини в її історичній та ментальній достовірності та мінливості, дисертант відзначає наявність в гоголівських творах історико-етнографічних реалій, які виявляють умови, шлях формування та риси української ментальності, що дає можливість розглянути її в динаміці розвитку, в генетичному контексті становлення української душі, а також показує вияв "сталого" ментальності в історичній, соціокультурній життєдіяльності українців в орієнтації на внутрішнє "Я", антеїзмі, кордоцентризмі.

Дослідник стверджує, що, вивчаючи людину в сутності свого існування, екзистенціальну людину, М.Гоголь /і в "Вечерах на хуторі біля Диканьки", і в "Мертвих Душах" та інших творах/ зобразив в історичній та ментальній достовірності і мінливості тип національний: "живу" людську душу, екзистенціальну людину - представника повнокривної нації доби Козаччини і галерею "мертвих душ" - сучасну письменникові українську "еліту", денационалізовану, деградовану особистість, існувателя, гедоністичного мерця доби національного сну в Ночі Бездержавності. Саме так тісно переплітаються екзистенціальні та національні характеристики особистості в дослідженні Гоголем людської душі, людської сутності: національне обумовлює

екзистенціальне /екзистенцію/, сутнісне в людині.

Автор вважає, що дослідження проблеми філософського світогляду М.Гоголя та його сбутовленості традиціями української духовності потребує глибокого проникнення в ту сферу народної української культури, яка є мало і поверхово вивчена - в народну сміхову творчість, що знову ж таки повертає нас до проблем українського менталітету, до вирішення питання природи гоголівського сміху.

Дослідник наголошує, що вільний від соціальної, сатиричної настанови автора, амбівалентний, екзистенціально-світоглядний сміх Гоголя породжений українською народною сміховою культурою, яка засвоювалася М.Гоголем через творчість І.Котляревського та В.Гоголя - батька письменника, а також українські сміхові театралізовані дійства - вертеп.

В роботі проводиться досить детальний аналіз вертепного дійства, яке вирішує проблеми особистісного людського буття і є скарбницею народної історії, гумору, національного світогляду, що надихала Гоголя до творчості, лежить в її основі і таким чином збереглася, і може відродитися серед нас.

При цьому автор наголошує, що проблема вивчення народної сміхової культури і відображення її у творчості М.Гоголя повинна вирішуватися як історико-філософська проблема - як еволюція від первісної міфології до традиції в національній філософії, що допоможе зрозуміти зміст, логіку сміху Гоголя, його феноменальну, двопланову єдність літературно-естетичного та філософсько-світоглядного аспектів. Недопустимо при цьому відривати Гоголя-художника від Гоголя-мислителя. Адже мислитель обґрунтовував свої концепції саме на ґрунті того, що відкривалося його художньому зорові, з однаковою легкістю користуючись пером художника і пером філософа, відображення чого в літературно-філософській спадщині М.Гоголя й становить зміст другого розділу дослідження.

У другому розділі - "Екзистенціальні пошуки в творчості М.В.Гоголя" - досліджується зміст антропологічної концепції людини та людяності у філософсько-літературній спадщині М.Гоголя /§ 1/, відображення в ній сквородинського, філософсько-екзистенціального напрямку мислення та світовідчужання - "філософії серця" як особливої традиції української класичної філософії /§ 2/, робиться спроба історико-філософського

порівняльного аналізу екзистенціальних поглядів М.Гоголя та філософії С.К'єркегора /§ 3/. Головна мета дослідника полягає в тому, щоб проаналізувати творчий доробок письменника та мислителя з позицій ціннісно-сміслових основ людського буття, оцінити значимість його філософсько-естетичної думки шляхом виявлення її зв'язку з певною традицією як у вітчизняній, так і європейській філософії.

Для вирішення поставлених завдань виникає потреба дослідження впливу ідей романтичної німецької філософії на становлення М.Гоголя як мислителя, формування його антропологічної концепції. Автор зазначає, що М.Гоголь був знайомий з філософією Ф.Шеллінга та інших філософів-романтиків.

Співзвучне філософії романтизму й вчення Г.Сковороди, яке особливо популярним було саме там, де зростав М.Гоголь.

Автор зазначає, що ідейні розвідки філософської антропології Гоголя, випереджають твердження сучасного екзистенціалізму, переосмислюють ідеї естетичного гуманізму та етики, поглиблюють вчення про внутрішній, духовний світ людини, етичний плюралізм та вартість християнської культури. Це продовження сквородинського бачення людини, що дає підстави вести дослідження у пошуках ідейного підґрунтя думки М.Гоголя у вітчизняній філософії, творчості Г.Сковороди зокрема.

Здійснивши досить детальний аналіз сквородинського, філософсько-екзистенціального напрямку мислення та світовідчуття, автор розглядає відображення його у філософсько-літературній спадщині М.Гоголя, стверджуючи при цьому, що у сквородинській "філософії серця" "серце" - це сума активностей живої душі. У Гоголя, дуже дотична до сквородинської, але самостійна, оригінальна "філософія душі" - "мертвої" і "живої". Продовжуючи вчення Г.Сковороди про серце, М.Гоголь наповнив змістом термін власної філософсько-антропологічної концепції "жива душа", "мертва душа": людина - це просвіток буття, яке насичене людським існуванням; в найнікчемнішій душі живе поетичний вогонь, який закритий і звичайно не виявляє себе; заповненість душі суєтою, домінанта "зовнішнього" над "внутрішнім" не дає можливості прислухатися до того, що відбувається всередині нас; людина, котра вирішила жити тільки в рамках існування, повсякденного, емпіричного буття втрачає саму себе, перетворюється на гедоністичного мерця, мертву душу; неправдиве, мерзенне, нище

в людині емпіричного буття виявляється Гоголем через категорію "повлості пошлої людини"; не усвідомивши сенсу свого життя, не оволодівши своєю утасмненою внутрішньою сутністю, людина не вийде за рамки нічого, емпіричного існування; в межах ситуацій смерті, страждання, хвороби, приниження, кохання, повсякденної боротьби із спокусами та утиском "зовнішнього" світу" та в повсякчасній боротьбі з-самим собою-за-себе-самого та ін. гине в людині "існуватель" /"существователь" у Гоголя/; внаслідок "прозріння самого себе всередині себе" /"Авторская исповедь"/, вона приходить до усвідомлення себе і світу навколо себе, до свого істинного буття, в трансценденції до Бога; цей стан буття-в-собі-людини є способом буття, одним із способів бути /людиною/ і термінологічно означений Гоголем - "жива душа" /у "Выбранных местах из переписки с друзьями" - "христианин"/; метов життя і всього вчення Гоголя було: оживити душі, роздмухати жар у душі, що відображено в заповіті: "Будьте не мертвые, а живые души. Нет другой двери, кроме указанной Иисусом Христом, и всяк перелазай иначе есть тать и разбойник".

Дисертант вважає, що поняття "душа" /у вченні М.Гоголя/ і "серце" /у Г.Сковороди/ - поняття підставові і, користуючись термінологією сучасної філософії, ідентифікує їх з поняттям екзистенції, досягнення якої /за Гоголем/ в світі "живих", а не "мертвих" душ, а вершина - "жити як християнин" /"Духовний заповіт М.В.Гоголя"/.

Все вищесказане дає підстави дисертантові здійснити спробу порівняльного аналізу екзистенціальних поглядів М.Гоголя та С.К'єркегора, що допоможе визначити місце Гоголя в контексті світової екзистенціальної філософії.

Дослідник вважає, що датчанина С.К'єркегора та українця М.Гоголя єднає хронологічно-генетична та концептуальна, ідейно-тематична, стилістична близькість філософської спадщини, причому констатування взаємо-не-обумовленості, автономності розвитку цих концепцій спонукає не тільки до пошуку спільного для них філософського ґрунту, але й до їх порівняльного аналізу.

Дисертант зазначає, що обох мислителів єднає зображення внутрішнього світу людини. Не будучи соціальними філософами, не займаючись ні економічними, ні соціально-політичними проблемами, вони ставили питання, пов'язані з кризою особистості, що стали основним нервом філософської рефлексії ХХ ст.

Автор детально зупиняється на дослідженні іронії як своєрідного методу філософствування у М.Гоголя та С.К'єркегора, відзначаючи при цьому, що іронія К'єркегора це не тільки спосіб особистісного існування, творчий метод діалектичного пізнання, а й предмет його філософської рефлексії: перша філософсько-естетична праця К'єркегора – дисертація "Поняття іронії, розглянуте з постійним зверненням до Сократа", а іронія у Гоголя – це риса індивідуальна, яка пов'язана з менталітетними характеристиками українського народу – його своєрідним гумором. Гоголівська іронія – це спосіб бути і водночас – літературно-філософська манера, можливість втрутитися в людське життя, активно його змінити і вдосконалити в певному напрямі.

Дослідник наголошує на іронії М.Гоголя як особливій позиції у відношенні до світу, при допомозі якої особистість протистоїть світові, заперечує його, не приймаючи його субстанційності. Але це специфічне, абсолютне і безконечне заперечення, яке, пов'язуючи істину з суб'єктивністю, не бачить її і в суб'єкті.

Дисертант стверджує, що М.Гоголь, як національний письменник та мислитель, стоїть на переломі епох в історії свого народу: національного сну та національного пробудження, яке починається з діяльності Кирило-Мефодіївського братства та творчості Т.Шевченка. Саме у відповідності до сказаного бачиться авторові зв'язок М.Гоголя та Т.Шевченка, як протистояння в діалектичному поєднанні Генія /за К'єркегором – руйнівної сили/ – Пророку /упорядковувачому типові зв'язку особистості з буттям і часом/. Цю діалектичну єдність своєї творчості з гоголівською відчував і сам Т.Шевченко, що знайшло відображення в листах, творчості поета, зокрема в посланні "Гоголю" / 1844 /.

Наголошується, що філософія Гоголя, як дійсно екзистенціальна, не являє читачам готові істини, а показує вирішення автором своєї життєвої проблеми: бути чи не бути і, саме, як бути. Це особливо стосується "Вибраних мест из переписки с друзьями", хоча вся творчість мислителя – це вболівання за "бедную душу человека, которую губят со всех сторон и которую губит он сам". Але коли Гоголь-іронік, вболіваючи, плаче-сміючись, світ бачить, сприймає тільки сміх, тому автор "Вибраних мест ..." був сприйнятий більшістю читачів як "комічний варіант Кассандри".

Автор вперше робить спробу дослідження ідейного змісту книги

"Вибраные места из переписки с друзьями" М.Гоголя з позицій екзистенціальної філософії і вважає, що в більшості статей Гоголь стилізує під епістолярний жанр свої філософські думки, що свідчить про екзистенціальність філософських пошуків письменника та мислителя, які відображають 3 етапи становлення світогляду: еволюція від естетичного, орієнтованого на естетичне і відчуття його суб'єктом, до релігійного через етап морально-дидактичного, що на рівні філософської рефлексії письменника та мислителя виявляє себе в зображенні внутрішнього світу людини в межах категоріальної альтернативи, відповідно: "мертва душа" - "жива душа" /"християнин"/. Світоглядні орієнтації людини естетичного етапу становлення /в термінології М.Гоголя - "мертва душа"/ спрямовані на отримання насолоди від життя, що полягає в задоволенні потягів безпосередньо - чуттєвої, емпіричної природи людського буття в домінанті "зовнішнього" над "внутрішнім" /матеріальні блага, тілесні втіхи тощо/ і відображені в цілому ряді творів письменника, зокрема в поемі "Мертвые Души".

Етап морально-дидактичного світовідчуття /за Гоголем/ наближає людину до трансценденції, до Бога, що неможливе без усвідомлення власної душі, осягання сутності свого існування, яке полягає в духовному вдосконаленні і досягається через постійну саморефлексію індивіда в боротьбі за-самого-себе- з-самим-собой, в домінанті "серця" над "головом", перемозі над пристрастями /стаття "Християнин идет вперед"/.

Але це істинне людське існування несамоцінне, залежне від чогось, що не є вже людиною - від Бога, тому робить людину Людиною /в термінології Гоголя "християнином"/ не розум і не воля, тобто не інтелект і етичний закон, а Мудрість, яка розуміється мислителем як поєднання Віри та Любові, що вносить гармонію в людське існування /в буття-між, за К'єркегором/ - із всім світом, з іншими людьми, із Всесвітом і допомагає зрозуміти приховану божественну суть буття, оволодіти божественною істиною, в якій таємниця людського буття взагалі, власного "Я" зокрема.

В дисертації відзначається, що цей трьохетапний шлях людини до свого істинного існування /естетичний, морально-дидактичний, релігійний/ зображено філософом в статтях книги "Вибраные места из переписки с друзьями" /зокрема стаття "Христи-

анин идет вперед"/, в "Размышлениях о Вожественной литургии", в "Правилах жития в мире", де проблема людини та сенсу її існування вирішується через трансцендентальне визначення буття, в якому Бог скрізь присутній у світі, пронизує собою його, є його "живою душею", самим буттям світу.

Дисертант наголошує, що в гоголівській концепції людської душі поняття "Бог" - "Краса" - "жива людська Душа" - "Слово" - "Мудрість" тотожні і невід'ємні. Спонукання до істинного буття, що визначене цим категоріальним рядом, полягає, за Гоголем, в ситуаціях духовної кризи /страху, страху смерті зокрема, сміху, як аналога страху, тривоги, нудьги/, в яких у людини проявляється гостре відчуття неправильності, беззмістовності, негідності свого буття, потреба зробити вибір благ Небесних, а не благ земних, що веде людину до самозаглиблення, вдосконалення себе і світу навколо себе.

Здійснений порівняльний аналіз філософської спадщини С.К'єркегора та М.Гоголя дає підстави авторові стверджувати взаємо-необумовленість, автономність розвитку екзистенціальних поглядів М.Гоголя та філософії С.К'єркегора, відзначаючи при цьому, що і К'єркегор, і Гоголь були знайомі з здобутками філософської думки, починаючи від І.Канта і завершуючи Ф.Шеллінгом, і що результатом цього знання у К'єркегора стала поява оригінальної системи поглядів у світовій філософії, а у Гоголя - це лише тенденція філософської рефлексії, зумовлена традиціями української філософської ментальності. Знайомство ж з системою поглядів С.К'єркегора допомогло термінологічно обґрунтувати окремі аспекти літературно-філософської спадщини М.Гоголя, включити в ній ті проблеми, вирішення яких вже в ХХ столітті займалась екзистенціальна філософія, виявити високу філософську культуру українського письменника та мислителя.

У висновках дисертації сформульовані основні підсумки проведеного дослідження, які можуть бути використані для подальшого вивчення розробленої проблематики.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

І. Народні мотиви у творчості М.В.Гоголя і їх використання у навчально-виховному процесі // Міжвузівська науково-прак-

тична конференція "Шляхи поліпшення підготовки вчителів початкових класів до роботи в національній школі". Тези доповідей. - Дрогобич, 1992. - С.88-89.

2. Ірраціонально-містичне як аспект світосприймання М.В.Гоголя /до проблем духовності/ //Гуманізм. Людина. Культура. Тези доповідей людинознавчих філософських читань. - Дрогобич, 1992. - С.51-52.

3. Традиції українського менталітету в творчості М.Гоголя //Філософія і культура в сучасному світі. Тези доповідей та виступів на міжрегіональній науково-теоретичній конференції. - Дніпропетровськ: ДДУ, 1993. - С. 95-96.

4. Формування вітчизняної концепції виховання молоді та філософські погляди В.С.Сухомлинського //Педагогічна спадщина В.С.Сухомлинського і ребудова національної освіти. Тези міжнародної науково-практичної конференції. - Кіровоград, 1993. - С. 25-26.

5. Соціально-психологічні аспекти викладання курсу "Література народів світу" /до проблеми підготовки вчителя/ //Актуальні проблеми психологічної освіти в системі підвищення кваліфікації кадрів. Тези доповідей і повідомлень республіканської науково-практичної конференції. - Київ, 1994. - С. 147-148.

1830.25

458962

AR 30575

AB 30.575